

Núm. 18 (Tardor 2021), 39-59 | ISSN 2014-7023

**LA INTERPRETACIÓ D'ARNAU DE VILANOVA
DE L'ESCATOLOGIA D'AGUSTÍ D'HIPONA EN
L'ANTIDOTUM CONTRA VENENUM EFFUSUM PER
FRATREM MARTINUM DE ATHECA**

Jaume Mensa i Valls

Universitat Autònoma de Barcelona

Institut d'Estudis Catalans

Jaume.Mensa@uab.cat

Rebut: 5 gener 2021 | Revisat: 16 novembre 2021 | Acceptat: 30 novembre 2021

| Publicat: 23 desembre 2021 | doi: 10.1344/Svmma2021.18.5

Aquest article és resultat del projecte de recerca *Arnau de Vilanova Digital*, PID2019-104308GB-I00, aprovat i finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

Resum

En la polèmica apocalíptica que va enfrontar Arnau de Vilanova amb els teòlegs professionals durant els primers anys del segle XIV, la interpretació dels textos d'Agustí d'Hipona sobre la possibilitat de conèixer prèviament els darrers temps va jugar un paper molt especial. L'objectiu de l'article consisteix a analitzar aquesta polèmica en la darrera i controvertible obra d'Arnau de Vilanova, l'inèdit *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca*. Tant Arnau de Vilanova com el seu adversari Martín de Ateca trobaren en l'obra d'Agustí d'Hipona arguments favorables a les pròpies posicions, però al capdavant d'aquesta polèmica s'amaga una altra qüestió: amb quina autoritat va anunciar Arnau de Vilanova els darrers temps? Si el seu anunci és resultat d'una revelació, com el pensador català proposa, els textos augustians es decanten a favor de mestre Arnau; si simplement és una especulació, com afirma Martín de Ateca, Agustí d'Hipona ja havia desqualificat qualsevol intent com aquest.

Paraules clau:

Arnau de Vilanova, Martín de Ateca, *Antidotum*, Agustí d'Hipona, escatologia

Abstract

In the apocalyptic controversy that set Arnald of Villanova at odds with professional theologians during the early years of the 14th century, the interpretation of Augustine of Hippo's texts concerning the possibility of acquiring advance knowledge of the end times played a very significant role. The aim of this article is to analyze this controversy in the final polemical work written by Arnald – in other words, the unpublished *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca*. Both Arnald and his opponent Martin of Ateca found supporting arguments for their own positions within Augustine's oeuvre, yet underlying this controversy was a further question: Under what authority did Arnald of Villanova issue his prediction? If this prediction was the outcome of a revelation, as the Catalan thinker contended, the Augustinian texts would seem to come down on Master Arnald's side; if it consisted in mere speculation on Arnald's part, however, as Martin of Ateca claimed, Augustine of Hippo had already ruled out any attempt of this kind.

Keywords:

Arnold of Villanova, Martin of Ateca, *Antidotum*, Augustine of Hippo, eschatology

1. Introducció

L'obra d'Agustí d'Hipona va jugar un paper molt especial en la polèmica escatològica que va enfrontar Arnau de Vilanova, d'una banda, amb els professors de París i els dominics de Catalunya i Provença, de l'altra, en els primers anys del segle XIV.¹ Efectivament, tant el metge i pensador català com els seus adversaris al·legaven l'autoritat del bisbe d'Hipona a favor de les seves pròpies tesis.²

L'objectiu del nostre article consisteix a reconstruir i analitzar la interpretació que Arnau de Vilanova fa de l'escatologia d'Agustí d'Hipona en l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Athea, praedicatorem* (a partir d'ara, simplement *Antidotum*).³ Dissortadament, les fonts de l'esmentada polèmica escatològica són limitades i ara per ara no és possible un estudi global sobre aquest tema. S'ha conservat la vintena llarga de tractats, opuscles i escrits de tota mena que Arnau de Vilanova va redactar en el transcurs d'aquest enfrontament, però dels seus adversaris només ens han pervingut alguns textos esparsos. A més, les obres teològiques o espirituals d'Arnau de Vilanova són actualment en curs d'edició i alguns dels tractats particularment interessants per al nostre tema romanen encara inèdits.⁴ Hem limitat, doncs, el nostre estudi a la darrera obra polèmica de caràcter doctrinal que Arnau de Vilanova va escriure, l'*Antidotum*, per dues raons. En primer lloc, perquè l'*Antidotum* ofereix la diguem-ne versió final, més madura i complexa, definitiva, de la interpretació arnaldiana de l'escatologia d'Agustí d'Hipona. I, en segon lloc, per una raó de tipus pràctic. A resultes dels treballs de preparació de l'edició crítica de l'*Antidotum* per als *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, hem establert el text i creiem que val la pena donar

1. Sobre la biografia d'Arnau de Vilanova, vegeu: SANTI 1987; PERARNAU, SANTI 1993; MENSA I VALLS 1997; McVAUGH 2004; GIRALT, MENSA 2013-2018. En aquesta darrera presentació hom trobarà la bibliografia bàsica sobre el metge i pensador català. Vegeu també: MENSA 1994; MENSA, GIRALT 2003. Quant a la polèmica escatològica, vegeu: GERWING 1996; MENSA I VALLS 1998; POTESTÀ 2007.

2. Ja fa anys, Josep Perarnau (1988-1989: 73) va cridar l'atenció sobre la importància d'aquest tema: «la interpretació arnaldiana de l'escatologia d'Agustí seria un tema digne d'estudi».

3. ARNALDUS DE VILLANOVA, *Antidotum*, Vat. lat. 3824, f. 237c-254c. Sobre l'escatologia d'Agustí i concretament sobre la possibilitat de conèixer prèviament els temps finals, vegeu: EGER 1933; BOUHOT 1989; DOODY *et al.* 2014.

4. L'edició dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* és el projecte 9/5 del Corpus Philosophorum Medii Aevi de la Union Académique Internationale. L'Institut d'Estudis Catalans i l'Ateneu Universitari Sant Pacià en són les institucions editores. Des de l'any 2004 han estat editades les obres següents: *Introduction in librum De semine scripturarum*, *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, *Alphabetum catholicorum*, *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* i *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi, regis Aragonum, et Friderici tertii, regis Siciliae, eius fratris*. Anteriorment, havien estat publicades en la col·lecció *Scripta Spiritualia*, la pseudoarnaldiana *Expositio super Apocalypsi* (1971) i els *Tractatus octo in graecum sermonem versi* (2002).

a conèixer els fragments fins ara inèdits relatius a Agustí d'Hipona i estudiar-los per primera vegada.⁵

Després d'aquests mots introductoris, dedicarem un apartat (2. *L'«Antidotum»*) a presentar i contextualitzar l'*Antidotum*. En l'apartat subsegüent (3. *Martín de Ateca addueix l'autoritat d'Agustí d'Hipona*) intentarem reconstruir, en la mesura que sigui possible, els arguments de Martín de Ateca contra les tesis arnaldianes extrets de l'obra d'Agustí d'Hipona. Com que no s'ha conservat el tractat del frare aragonès, la nostra única font serà l'*Antidotum* arnaldià. L'apartat central d'aquestes nostres pàgines (4. *Arnau de Vilanova interpreta Agustí d'Hipona*) és reservat, lògicament, al metge i pensador català. En l'apartat 5 (*Mot conclusiu*), aplegarem les principals conclusions i valorarem críticament la interpretació arnaldiana de l'escatologia d'Agustí.

2. *L'Antidotum*

L'*Antidotum* és la darrera obra de caràcter doctrinal de la polèmica escatològica que Arnau de Vilanova va sostenir amb els professors de París i els teòlegs dominicans entre els anys 1300 i 1305 i, per aquesta raó, d'una banda, ofereix molta informació sobre diversos aspectes de la polèmica (notícies històriques, personatges, etc.) i, de l'altra, és la versió més desenvolupada, detallada i prolixa dels arguments arnaldians. A més, des del punt de vista formal, l'*Antidotum* és una obra molt original, única en el seu gènere, perquè es presenta com un “antídot” teològic i ens aproxima a la quinta essència de l'arnaldisme: la utilització de conceptes típicament mèdics en un àmbit teològic (cf. ZIEGLER 1998: 82, 93-95).

L'*Antidotum* no està datat en cap de les dues còpies que s'han conservat,⁶ però podem saber de forma segura la data aproximada de la seva redacció. L'*Antidotum* fou escrit, doncs, entre el 18 de juliol de 1304 (en aquesta data Arnau de Vilanova, a Perusa, fa una llista de les seves obres i l'*Antidotum* no hi consta) i el 24 d'agost de 1305, probablement després del dia 5 de juny d'aquest darrer any.⁷

5. Per posar a disposició dels estudiosos aquests textos sobre Agustí d'Hipona fins ara inèdits, els citarem *in extenso* en el decurs del nostre article. Val a dir que, a més dels textos citats de temàtica profètica-apocalíptica, encara hi ha en l'*Antidotum* dues referències més a sant Agustí, sobre el que mestre Arnau de Vilanova anomena regla d'exposició catòlica: *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 246a i f. 247c.

6. Les dues còpies conservades són: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3824, f. 237c-254c; i Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc. 370, f. 193r-212v. Utilitzarem el primer còdex (BAV, Vat. lat. 3824), perquè és el recull de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova, escrites en llatí fins a l'estiu de 1305. Fou elaborat sota el control del mateix Arnau de Vilanova i ofert a Climent V.

7. Les obres del còdex BAV, Vat. lat. 3824 estan ordenades cronològicament. L'*Antidotum* fou inclòs en la llista d'obres que Arnau de Vilanova feu en la *Praesentatio facta Burdegaliae* el dia 24 d'agost de 1305 i en el Vat. lat. 3824 fou copiada immediatament abans que aquesta obra i després de la *Dancia Jacobi II cum commento Arnaldi de Villanova* (al final de la qual llegim la data següent: 5 de juny de 1305).

L' *Antidotum* és adreçat al bisbe de Mallorca Guillem de Vilanova.⁸ Arnau de Vilanova, al començament de l'obra (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 237c-238b), li recorda les dificultats que varen tenir a Perusa per aconseguir el tractat que Martín de Ateca havia escrit contra les seves “denunciaciones”.⁹ No se'n varen sortir. Una vegada, però, retornat a Catalunya, Arnau de Vilanova va poder disposar del tractat: un còmplice seu va aprofitar la circumstància que un dels “custodes” d'aquella obra dormia per apoderar-se'n i fer-la arribar a mans de mestre Arnau. Llegit el tractat, Arnau de Vilanova constata que les objeccions que el frare aragonès planteja en aquell opuscle ja han estat respostes en obres anteriors. Per aquesta raó, Arnau de Vilanova no es proposa de tractar novament d'aquelles objeccions, sistemàticament, amb un plantejament global, sinó tan sols mostrar els passatges del tractat de Martín de Ateca «in quibus a rectitudine deuiavit» (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 238a), mostrar-ne les seves incoherències i contradiccions, fer veure, en definitiva, que tot l'opuscle és un “deliri”.

En el decurs de l' *Antidotum*, Arnau de Vilanova no esmenta mai —almenys de manera inequívoca— el títol de l'obra del tractat de Martín de Ateca.¹⁰ Es dedueix de l' *Antidotum* que era format per un pròleg i dotze capítols. En el primer capítol, Martín d'Ateca establia el fonament de la seva obra: «*omnes homines indifferenter ignorauerunt et etiam ignorabunt finalia tempora, non solum quantum ad diem et horam iudicii, sed etiam [...] penitus quantum ad omnem temporis acceptionem*» (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 238c-d). I aquesta tesi s'assenta sobre dues proves: a) «*Dominus dixerit de illis: “Nemo scit, neque angeli in celo” [Mc 13,32]*» (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 239b-c); i b) Segons Agustí d'Hipona (AUGUSTINUS 1975: 107, lín. 77-80), «*etas ultima humani generis, que incipit a Domini aduentu usque in fine seculi, quibus generationibus computetur, incertum est*» (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 239d). D'aquesta manera, tal com havia argumentat Tomàs d'Aquino,¹¹ tothom estarà sempre

8. Guillem de Vilanova fou bisbe de Mallorca entre el 14 de març de 1305 i l'any 1318. Cf. EUBEL 1913: 323.

9. Sobre Martín de Ateca, vegeu: KAEPELLI 1980: 106-107; MENSA I VALLS 1998: 221-222; AYALA 2001: 160-161; MENSA I VALLS 2014.

10. L'obra de Martín de Ateca no s'ha conservat, però consta en els inventaris de Perusa de 1311 i de 1339, de la biblioteca papal. EHRLE 1890: 33, núm. 68 (*recensio Perusina anni 1311*): «quidam libellus parvus super responsionibus contra ponentes certum tempus finis mundi editus a fratre Martino de Ateca ordinis predicatorum illustris regis Aragonum confessore»; PELZE 1947: 61, núm. 360 (*recensio Assisiensis 1339*): «Item quemdam tract. contra ponentes certum tempus finis mundi et adventus antechristi editum a fr. Martino de Ateca ord. pred.». Més que el títol de l'obra, sembla que aquestes descripcions al·ludeixin al seu contigut.

11. Martín de Ateca i els altres dominics que s'enfrontaren amb Arnau de Vilanova (Bernat de Puigcercós i Joan Vigorós) seguien el pensament de Tomàs d'Aquino. Recordem en aquest sentit l'obra que Arnau de Vilanova va escriure un any abans: *Gladius iugulans thomatistas*. Tomàs d'Aquino tracta dels darrers temps i de la (no) possibilitat de conèixer-los prèviament en diverses obres: *Quaestiones disputatae*, 2, *De potentia*, q. 5, a. 6 (THOMAS AQUINAS 1949: 146); *Commentum in quartum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi*, IV, d. 43, q. 1, a. 3, qc. 2, s. c. 1; i IV, d. 43, q. 1, a. 3, qc. 2, co. (THOMAS AQUINAS 1958: 1063a i 1064b); *Quaestiones disputatae de veritate*, q. 12, a. 8; i q. 8, a. 12 (THOMAS AQUINAS 1970b: 257-260 i 393-394); *Liber contra impugnantes Dei cultum et religionem*, c. 24 (THOMAS AQUINAS 1970a: 159-162).

preparat per anar a l'encontre del Senyor. La resta de capítols s'edifiquen sobre aquest fonament. El segon capítol té per objecte discutir la interpretació arnaldiana d'Actes 1,7 i la possibilitat de conèixer prèviament els temps finals. El tercer tracta de la interpretació arnaldiana de la profecia de Daniel, concretament de Daniel 12,11. El capítol quart també critica la interpretació arnaldiana de la profecia de Daniel (12,11). Si Déu hagués revelat el final dels temps en aquesta profecia, els apòstols (a qui Jesucrist va manifestar el sentit de l'Escriptura) ja els haurien conegut, argumenta Martín de Ateca. El capítol cinquè és dedicat al sermó escatològic del capítol 24 de l'Evangeli de Mateu. El sisè i el setè, a un suposat càlcul escatològic d'Agustí d'Hipona i als anys que van transcórrer des d'Adam fins a Crist. El vuitè, a la profecia de la Sibila Eritea. El novè torna a reprendre la interpretació arnaldiana d'Actes 1,7. El desè raona que no és convenient conèixer prèviament els temps finals. L'onzè tracta de la incompatibilitat del càlcul d'Arnau de Vilanova amb els còmputos dels astròlegs. Finalment, el dotzè, de les "setmanes" de la profecia de Daniel. L'*Antidotum* va resseguir aquests capítols i té, doncs, la mateixa estructura.

3. Martín de Ateca addueix l'autoritat d'Agustí d'Hipona

Martín de Ateca va professar al convent dominicà de Calataiud. Fou confessor del rei Jaume II. Sembla (DE LATASSA 1796: 268) que va escriure una *Summa iuris*, ara perduda. També havia estat amic personal d'Arnau de Vilanova i, fins i tot, *dux spiritualis* i confessor seu. Va morir l'any 1306. Ja hem vist en l'apartat anterior que Martín de Ateca dedica alguns capítols de la seva obra (els primer, sisè i setè) a Agustí d'Hipona.

Arguments contra la possibilitat i la conveniència de conèixer els temps finals

Martín de Ateca fa servir diversos arguments extrets de les obres d'Agustí d'Hipona per combatre les tesis profètic-apocalíptiques arnaldianes. Quins són aquests arguments?:

a) Martín de Ateca al·lega l'autoritat d'Agustí, *De civitate Dei*, XVIII, c. 53, per tal de provar la tesi segons la qual tothom ignorarà el final dels temps i no és convenient de conèixer-los.¹² Efectivament, després d'afirmar que Jesucrist vencerà l'Anticrist amb la seva presència,¹³ Agustí d'Hipona es pregunta quan succeirà tot això. I la resposta és: «Importune omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, a quo melius quam ab ipso Deo

12. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 240c-d, 242a.

13. Que Jesucrist amb la seva pròpia presència posés fi a la persecució de l'Anticrist significava per a Martín de Ateca que entre ambdós esdeveniments, és a dir, entre la lluita de l'Anticrist i la segona vinguda de Jesucrist, no hi hauria solució de continuïtat i que conèixer un esdeveniment implicava, de fet, conèixer l'altre. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 241c.

magistro interrogantibus discipulis diceretur?» (AUGUSTINUS 1955: 651, lín. 5-7). I tot seguit, recorda que, quan els deixebles varen preguntar per aquests temps (no només pel dia i l'hora) (Act 1,6), la resposta de Jesucrist fou «non es vestrum scire tempora» (Act 1,7). En conseqüència, el pare de l'església conclou «frustra igitur annos, qui remanent huic saeculo, computare ac definire conamur» (AUGUSTINUS 1955: 652, lín. 12-13).

Les persones que fins ara han fet càlculs sobre els darrers temps sempre s'han equivocat, perquè «coniecturis quippe utuntur humanis, non ab eis aliquid certum de scripturae canonicae auctoritate profertur» (AUGUSTINUS 1955: 652, lín. 19-20). Així doncs, «omnium uero de hac re calculantium digitos resoluit et quiescere iubet ille, qui dicit: “Non est uestrum scire tempora, quae Pater posuit in sua potestate” [Act 1:7]» (AUGUSTINUS 1955: 652, lín. 21-23). Per tant, no és convenient que les persones coneguïn aquests temps i, per tant, tothom els ignorarà, perquè el mateix Jesucrist en va denegar el seu coneixement.

b) Les *Epistulae CXCVII*¹⁴ i *CXCIX*,¹⁵ *Ad Hesychium*, forneixen més arguments a Martín de Ateca. En l'*Epistula CXCVII*, Agustí d'Hipona respon a algunes preguntes que li havia fet el bisbe Hesiquic sobre la fi del món. Agustí explica que les setmanes del profeta Daniel es refereixen a temps passats i no a temps futurs. Per tant, no es poden fer servir per a calcular els temps finals. I, tot seguit, Agustí d'Hipona afirma:

nam de salvatoris adventu, qui expectatur in fine, tempora dinumerare non audeo nec aliquem prophetam de hac re numerum annorum existimo praefinisse sed illud potius praeualere, quod ipse dominus ait: «Nemo potest cognoscere tempora, quae pater posuit in sua potestate [Act 1,7]» (AUGUSTINUS 1911: 31-32).

I el pare de l'Església, a propòsit dels “tempora”, encara fa una altra observació. Contra les persones que identifiquen els “tempora” amb el «dia i l'hora» de Mc 13,32 («De die autem illa et hora nemo scit») i els interpreten en un sentit absolutament literal, Agustí d'Hipona fa notar que els apòstols a Actes 1,6 varen preguntar pels “temps” finals, en general. Jesucrist, doncs, amb la seva resposta (Actes 1,7), no va denegar només el coneixement del dia i l'hora sinó de qualsevol unitat de temps.¹⁶

En l'*Epistula CXCIX*, molt més extensa que l'anterior, Agustí d'Hipona amplia algunes informacions sobre aquest darrer aspecte. Martín de Ateca, sembla, va citar

14. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 240d, f. 242d.

15. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 249a-b, f. 250c.

16. En l'*Epistula CXCVII*, Agustí d'Hipona (1911: 232-233) fa notar que els «tempora» i els «momenta» de la versió llatina d'Act 1,7, en l'original grec (acusatiu plural) són χρόνος i καιρός. Afirma el bisbe d'Hipona que no arribarà el «temps oportú» fins que l'Evangeli no hagi estat predicat arreu de la terra. En Arnau de Vilanova i en bona part de la tradició llatina es perd aquest matís i els «tempora» equivalen a les unitats de temps majors i els «momenta», a les menors.

dos fragments d'aquesta epístola. En el primer, el pare de l'Església respon a la convenció d'Hesiquic que Déu va revelar als profetes els temps finals (no el dia i l'hora, però sí "els temps") (AUGUSTINUS 1911: 235-236 i 248). I Agustí li respon: «Quanto maiore admiratione plenum est, si ea, quae prophetae hominibus sunt locuti, haec apostoli uel scire sunt prohibiti uel docere!» (AUGUSTINUS 1911: 248). En el segon text citat per Martín de Ateca, Agustí d'Hipona es pregunta si hom pot saber, no el dia i l'hora, sinó el mes o l'any de la segona vinguda del Senyor. I, a continuació, remarca: «si autem neque hoc te comprehendisse praesumis, hoc sentis, quod ego» (AUGUSTINUS 1911: 257).

c) Segons Martín de Ateca, Agustí d'Hipona, en les obres esmentades en els punts anteriors (*De civitate Dei* i *Epistulae CIXCVII* i *CXCIX*), exclou la possibilitat que els darrers temps es puguin conèixer per revelació.¹⁷

d) Segons Martín de Ateca, Agustí d'Hipona, *De diversis quaestionibus octoginta tribus* (qüestió 58, núm. 2), també nega que es puguin conèixer els darrers temps.¹⁸ Efectivament, el món havia de durar sis edats, va afirmar el bisbe d'Hipona, però, tot seguit, va afegir que «aetas igitur ultima humani generis, quae incipit a domini aduentu usque ad finem saeculi, quibus generationibus computetur incertum est» (AUGUSTINUS 1975: 107, lín. 77-80).

e) Conclusió: no hi ha dubte, doncs, que, segons sant Agustí (i Crist), els temps finals seran ignorats absolutament per tota la humanitat (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 242c-d).

Contra un suposat càlcul d'Agustí d'Hipona

Arnau de Vilanova, en el *De tempore adventus Antichristi* (ARNALDUS DE VILLANOVA 2014: 276, lín. 1.646-1.648), havia afirmat que l'«assertio Augustini vicesimo *De civitate Dei*» concorda amb el seu càlcul. En el *De mysterio cymbalorum* (PERARNAU 1988-1989: 81, lín. 494-498), havia concretat l'«assertio» augustiniana de la manera següent:

Nam Augustinus, innitens auctoritatibus sacre Scripture, XX, *De civitate Dei*, aperte sub certo numero annorum huius seculi consummationem prenuntiat, dicens quod omne opus creationis complebitur seu finietur in sexto millenario durationis mundi.

17. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 252c.

18. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 239d, f. 249c.

Martín de Ateca reacciona contra aquest càlcul que Arnau de Vilanova atribueix a Agustí.¹⁹ El frare aragonès argumenta que Agustí d'Hipona només va esmentar aquell càlcul com un exemple d'una opinió, d'un precedent, però que no era cap càlcul propi ni que ell assumís. Agustí d'Hipona, en el text mencionat (*De civitate Dei*, lib. 20, cap. 7), després d'afirmar que els 1.000 anys de l'Apocalipsi (20,1-2) es poden entendre de dues maneres, estableix que, segons la primera interpretació, «in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum miliario tamquam sexto die, cuius nunc spatia posteriora uoluuntur, secuturo deinde sabbato, quod non habet uesperam» (AUGUSTINUS 1955: 710, lín. 57-60). Martín de Ateca recalca que aquesta interpretació, per a Agustí, és una simple possibilitat. Arnau de Vilanova, doncs, s'equivoca en extreure'n la conclusió que el pare de l'església africà havia vaticinat que el món acabaria en el sisè mil·lenari. A més, afegeix Martín de Ateca, segons Agustí d'Hipona (*De diversis quaestionibus octoginta tribus*, quaestió 58, núm. 2), l'última edat, la senectut, tant del món com personal, «posse tam longam esse quam omnes priores aetates» (AUGUSTINUS 1975: 107, lín. 76-77).²⁰

Agustí d'Hipona i la Sibil·la Eritea

Arnau de Vilanova, en el *De tempore adventus Antichristi* i en el *De mysterio cymbalorum*, havia afirmat que sant Agustí accepta el càlcul de la Sibil·la Eritrea.²¹ Concretament, en la primera obra havia dit: «A cuius [és a dir, de la Sibil·la Eritea] dictis, Augustinus et ceteri sacri doctores acceperunt particulariter plenitudinem signorum iudicii» (ARNALDUS DE VILLANOVA 2014: 222, lín. 833-834). I, en la segona, «cuius carmina [els de la sibil·la] in toto approbat Augustinus» (PERARNAU 1988-1989: 94, lín. 781-782).

Martín de Ateca feu notar a Arnau de Vilanova que Agustí (*De civitate Dei*, XVIII, c. 23) no aprova en tot els càlculs de la Sibil·la Eritea i que la profecia citada per Arnau de Vilanova podria contenir moltes coses apòcrifes. Efectivament, en l'obra augustiniana els vaticinis de la sibil·la només es refereixen a la primera vinguda de Jesucrist.

19. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 249b-c, f. 250c-d i f. 251a-b.

20. Aquesta idea també la trobem en el *De vera religione*, XXVI-XXVII, 48-50 (AUGUSTINUS 1962: 217-220). Sobre les sis edats del món en els pares de l'Església i, en especial, en sant Agustí, vegeu: LUNEAU 1964. Cf. també ROTH 1986.

21. Cf. *Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 251c. La Sibil·la Eritrea, segons el testimoni d'Agustí d'Hipona, d'Isidor de Sevilla i d'altres autors tardoantics, era originària de Babilònia i contemporània de la guerra de Troia i havia anunciat la vinguda de Jesucrist i els fets més rellevants de la història de la humanitat. El text llatí que arriba a les mans de mestre Arnau (en realitat n'hi ha dues versions, una de més llarga i una altra més breu), però, no és una versió, sinó un escrit original redactat entre 1240 i 1250 a l'interior de la cúria pontifícia per algú proper al cardenal Juan de Toledo (JOSTMANN 2006: 344-368). Sobre aquesta profecia i el seu ús en l'obra d'Arnau de Vilanova, vegeu MENSA 2011: 163-168.

4. Arnau de Vilanova interpreta Agustí d'hipona

Déu revelarà fins i tot el dia i l'hora en temps oportú

Tota la interpretació d'Arnau de Vilanova de l'escatologia d'Agustí d'Hipona descansa, en darrer terme, en un fragment del *De Trinitate*, I, XII (AUGUSTINUS 1968: 61-62, lín. 1-13). Sant Agustí comenta el sentit de les paraules de Mc 13,32 («De die et hora nemo scit neque angeli in caelo neque Filius nisi Pater») sobre els darrers temps: el Fill no sap el «dia i l'hora» en el sentit, observa el pare de l'Església, que llavors no els volia comunicar. Però que no els l'hagués donat a conèixer en aquell moment, no significa que no els el reveli en un futur. És més: els el revelarà amb tota certesa. Per això, Jesucrist a l'Evangelí afirma «omnia quaecumque audivi a Patre meo, nota feci vobis» (Jo 15,15). Els temps verbals són en passat, com si l'acció ja hagués estat realitzada, perquè, ni que sigui una acció futura, la durà a terme amb absoluta seguretat. Efectivament, a l'Evangelí Jesucrist manifesta als apòstols: «multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo» (Jo 16,12). Entre les coses que Jesucrist els ha d'explicar, assegura Agustí d'Hipona, hi ha el dia i l'hora (Mc 13,32) finals. Així doncs, aquest temps, el dia i l'hora, «dicturus erat discipulis tempore opportuno», conclou sant Agustí. Ja de bon començament, Arnau de Vilanova deixa ben clar que Agustí d'Hipona «expresse dicit quod “tempora, que Pater posuerat in sua potestate”, erat “temporibus opportunis reuelaturus electis”, etiam, ut exprimit, “de die et hora”» (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 238d). I, poc després, repeteix que el bisbe d'Hipona «dixit quod diem et horam iudicii erant per reuelationem cognituri electi» (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 239c-d). Aquest fragment d'Agustí d'Hipona és fonamental per a Arnau de Vilanova, perquè dona sentit a totes les altres afirmacions profètic-escatològiques d'Agustí.²²

No es poden conèixer els temps finals per les pròpies forces humanes

Quan Martín de Ateca al·lega un text d'Agustí d'Hipona per tal de rebatre la tesi arnaldiana segons la qual es podran conèixer els temps finals, mestre Arnau sempre respon de la mateixa manera: sant Agustí nega que es puguin conèixer aquells temps per les pròpies forces naturals, però, com hem vist en l'apartat anterior, Déu els revelarà, fins i tot amb concreció del dia i l'hora, quan sigui convenient.

a') Arnau de Vilanova discrepa absolutament de la interpretació de Martín de Ateca del fragment esmentat de *De civitate Dei*, XVIII, c. 53 (*supra*, apartat a). Segons el metge català, en aquest pas, Agustí d'Hipona nega que es puguin conèixer els

22. A més dels dos fragments citats, en l'*Antidotum* encara trobem quatre referències més a aquest text agustiniana (f. 239d, 242a, 249b, 252c).

temps finals per conjectures o raons humanes, però no exclou que hi pugui haver un coneixement per revelació divina:

Simili modo patet bubulcaritas in eo quod allegat ex Augustino, ·XVIII°. *De ciuitate Dei*. Nam, sicut ex uerbis Augustini patet, nichil facit ad propositum. Cum enim dicit quod Dominus «resoluit digitos omnium calculantium» tempus durationis mundi, per hoc quod dicit: «Non est uestrum», uerum quidem est, quia Dominus nichil aliud uult dicere nisi quod humana cognitione non possunt hoc facere. Et sic etiam exprimit Augustinus, ibi cum dicit: «Coniecturis humanis utuntur» (AUGUSTINUS 1955: 652, lín. 19), etc., quod nichil facit ad propositum, quoniam per me non asseritur quod finalia tempora possint prenosci per coniecturas uel rationes humanas, sed per reuelationem diuinam (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 240c-d).

A més, Agustí d'Hipona no afirma absolutament que és inconvenient conèixer els temps finals, sinó que ho era a les persones de la seva època per la simple raó que no havien de viure la persecució de l'Anticrist:

Et qui oppositum diceret aut predicaret, insanus esset procul dubio uel hereticus. Vnde, cum iste allegat pro se Augustinum, bubulcum aut nequam se monstrat, quia Augustinus non dixit quod nullis prodesset scire tempus persecutionis Antichristi, sed quod scire non proderat filiis sui temporis. Nam expresse dixit: «Si hoc nobis scire prodesset» (AUGUSTINUS 1955: 652, lín. 5), etc. Nec dixit absolute quod non prodesset, quia contrarius fuisset sibi in *De Trinitate*, ut patuit supra (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 242a).

Arnau també refuta la tesi de Martín de Ateca segons la qual els temps de l'Anticrist i els de la segona vinguda de Crist són, de fet, els mateixos. Aquesta tesi del frare aragonès s'assentava en l'observació de sant Agustí que Crist posaria fi a la persecució de l'Anticrist amb la seva presència. Efectivament, enlloc —observa Arnau de Vilanova— no és dit que aquesta “presència” de Jesucrist sigui la seva vinguda en la parusia per a judicar els vius i els morts, ni que sigui una “presència” personal:

Nam Augustinus, quando dixit quod «ipse Ihesus extinguet sua presentia persecutionem Antichristi» (AUGUSTINUS 1955: 652, lín. 1-2), nec expressit quod illa presentia esset aduentus eius ad iudicium, nec est necessarium quod per illam presentiam intelligatur personalis aduentus eius (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 241c).

b') Pel que fa als fragments citats per Martín de Ateca de les *Epistulae ad Hesychium*, la resposta d'Arnau de Vilanova reproduïx l'esquema anterior. En primer lloc, el pensador català puntualitza algunes afirmacions que Martín de Ateca atribueix al bisbe d'Hipona. Sant Agustí, en el text al·ludit per Martín de Ateca, —remarca de

Vilanova— no afirma que “sap”, sinó simplement que “estima” que cap profeta anterior o del seu temps ha calculat la fi dels temps. Però Agustí d’Hipona no parla del futur:

Nec obstat, cum dicit Augustinus: «Nec aliquem prophetam de hac re numerum annorum estimo prefinisse» (AUGUSTINUS 1911: 31), tum quia non dicit assertiue, sed dubitatiue. Non enim dixit: «Scio», sed: «Estimo», tum quia dixit: «Prefinisse», quia nec ante suum tempus nec etiam suo tempore determinauit aliquis prophetarum sub certo numero annorum finalia tempora, sic scilicet quod eidem Augustino innotuisset (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 240d).

En segon lloc, afegeix mestre Arnau, és fals que Agustí d’Hipona (o el mateix Jesucrist) sostingui que, pel que fa a les darreries del món, el Pare s’ha reservat el coneixement no només del dia i de l’hora, sinó en general de qualsevol temps, tal com fa evident el text esmentat del *De trinitate*:

Quarto cecidit quando conatur probare per uerba Christi et Augustini quod Pater non solvm retinuerat sue potestati noticiam diei et hore iudicii, sed etiam totum tempus. Nam etsi hoc ostensum sit in aliis operibus esse falsum, nichilominus est impertinens ad propositum, quia nec Christus nec Augustinus exprimunt quod noticia omnium finalium temporum fuisset a Patre sic retenta, quod nunquam esset eam communicaturus aliquibus, sed pro illo tunc, in quo loquebantur, prout supra est declaratum (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 242d).

Contra les dues afirmacions extremes per Martín de Ateca de l’*Epistula CXCIX*, Arnau de Vilanova argumenta, en primer lloc, que Agustí d’Hipona no fa referència al que els apòstols sabien o ignoraven, sinó que vol deixar clar que Jesucrist només prohibia de conèixer els darrers temps per conjectures humanes:

Sexto delirauit in allegando Augustinus, *Prima [sic! Secunda] Epistola ad Esicium*, quando dicit: «Magna admiratione plenum est, si ea, que prophete hominibus sunt locuti, hoc apostoli uel scire sunt prohibiti uel docere, quibus dicitur: “Non est uestrum nosse tempora”, etc.» (AUGUSTINUS 1911: 248). Nam Augustinus per hec uerba non asserit quod apostoli cognouerint uel ignorauerint finalia tempora, sed quod per illa uerba: «Non est uestrum nosse», etc., nullus debet intelligere Dominum uoluisse significare quod prohibitum esset illis absolute scire uel docere tempora supradicta, quia, ut supra fuit expositum, non significabat per illa uerba nisi quod eis prohibitum erat scire per coniecturas humanas. Per reuelationem autem, ut ipse Augustinus exprimit in libro *De Trinitate*, scituri erant. Hic igitur aduersarius aperte cognoscitur delirasse, cum allegauerit auctoritatem, que directe contrariatur suo proposito et conuenit meo (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 249a-b).

I pel que fa a la segona, igualment, segons Arnau de Vilanova, Agustí d'Hipona en realitat afirma que ni ell ni ningú pot conèixer els darrers temps per conjectures humanes:

Tercio deliravit replicando auctoritates Augustini, *Ad Esicium*, que nichil faciunt ad propositum, ut supra fuit ostensum, nec etiam illa, quam hic adiungit, scilicet: «Si non presumis te scire», etc. (AUGUSTINUS 1911: 257). Nam per illa uerba non exprimit aliquid nisi quod nec ipse nec alius scire possunt finem mundi per coniecturam humanam (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 250c).

c') Contra la tesi de Martín de Ateca segons la qual Agustí d'Hipona (en el *De ciuitate Dei* i en les *Epistolae ad Hesychium*) nega que els darrers temps es poden conèixer per revelació, Arnau de Vilanova simplement observa que la interpretació de Martín de Ateca és desmentida en el text del *Trinitate*, I, XII (AUGUSTINUS 1968: 61-62, lín. 1-13, citat *supra*):

Quarto modo deliravit dicendo quod non fuit de intentione Augustini uel in uerbis suis, in ·XVIII°. *De ciuitate Dei*, uel in *Epistola ad Esicium*, concedere quod finalia tempora possint reuelatione prenosci, quia, ut supra fuit tactum supra deliramenta primi capituli, contrarium asserit Augustinus in *De Trinitate* ad literam et uerba eius in *Gladio* textualiter sunt iam scripta.²³ Et gramaticus, qui sciret construere uerba Augustini, que iste allegat, aperte falsitatem aut ruditatem cognosceret allegantis (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 252c).

d') Pel que fa l'objecció de Martín de Ateca basada en l'augustiniana *De diuersis quaestionibus octoginta tribus*, Arnau de Vilanova raona que de les paraules d'Agustí d'Hipona no se'n pot extreure la conclusió que és impossible calcular el temps que hi haurà entre la primera vinguda de Jesucrist i la fi del món. Sant Agustí simplement indica que no se saben les generacions que hi ha d'haver entre ambdós esdeveniments, però no diu res dels anys, mesos, dies, centenaris o de qualsevol altra magnitud temporal. A més a més, el bisbe d'Hipona en utilitzar la forma verbal de present, limita, sempre segons mestre Arnau, les seves afirmacions a la seva època:

Item patet similis bubulcaritas in eo quod ex Augustino consequenter introduct, qui ait in libro ·LXXXIII· *questionum* quod «etas ultima humani generis, que incipit a Domini aduentu usque in fine seculi, quibus generationibus computetur, incertum est» (AUGUSTINUS 1975: 107, lín. 77-80). Ex qua auctoritate nichil iste potest ad suum propositum concludere. Quod patet primo per hoc, quia non dixit «quibus annis» uel «quibus mensibus uel diebus uel quibus centenariis annorum aut mensium uel

23. *Gladius iugulans thomatistas*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 189c-d.

dierum». Constat autem quod alia ratio est generationis et alia temporis. Secundo, quia non dixit: «Incertum erit», sed: «Incertum est». Vnde, qui ex presenti, quo in suo tempore loquebatur, uellet concludere futurum, caderet in inconueniens supradictum (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 239d).

e') Així, doncs, com a conclusió, Arnau de Vilanova recalca que Agustí (i Crist) només nega que els darrers temps es puguin conèixer per conjectures humanes, però no per revelació:

Tercio cecidit in dicendo quod per Christum et Augustinum patet tempora finalia esse incognita hominibus absolute, quia, ut supra patuit, ipsi nusquam dixerunt esse ignota quantum ad reuelationem, sed quantum ad coniecturam humane rationis (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 242c-d).

I, si de la premissa segons la qual «els temps finals no es coneixeran per conjectures humanes» volguessin extreure'n la conclusió més general que «no es coneixeran de cap manera», caurien en contradiccions lògiques i de tota mena:

Vnde, si iste aduersarius uel sui complices aut magistri uellent sic arguere: «Dominus uel Augustinus dicit quod finalia tempora non cognoscentur coniecturis humanis. Ergo nullo modo cognoscentur», indubitanter bubulci essent aut uerius belue, nisi per insaniam delirarent, sicut in isto est manifestum quando conatur elidere quod ex *Sacra Pagina* ei obstat (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 240d-241a).

Un càlcul d'Agustí?

Com respon Arnau de Vilanova a les objeccions que li planteja Martín de Ateca sobre el càlcul que hauria atribuït a Agustí d'Hipona? En primer lloc, mestre Arnau posa en relleu que mai no ha defensat que el món s'ha d'acabar en el sisè mil·lenari. Com que sap que el còmput exposat per Agustí d'Hipona és problemàtic, l'ha introduït en forma condicional:

Secundo, quia non erubuit mentiri dupliciter. Primo, cum dicit me asserere quod Augustinus determinat mundum esse finiendum in sexto millenario. Hoc enim nusquam in meis editionibus scribitur. Sed, sicut patet in secundo tractatu et in *Apologia* et in *Carpinatione* contra similem calumpniantem,²⁴ non introducitur dictum Augustini ad principalis probationem, scilicet ad determinandum finalia tempora, sed ad

24. El "segon tractat" mencionat per Arnau de Vilanova és el *De mysterio cymbalorum* (PERARNAU 1988-1989). El títol sencer de l'*Apologia* és *Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum* (PERARNAU 2001). Quant a la *Carpinatio poetrie theologi deviantis*, vegeu el còdex BAV, Vat. lat. 3824, f. 193c-202a.

manifestandum falsitatem illorum qui, obuiando mihi, dicebant quod nunquam aliquis doctorum sacrorum docuerat uel expresserat modum determinandi per calculationem finalia tempora sub aliqua latitudine. Vnde etiam illud dictum Augustini introducit in secundo tractatu sub conditione, dicendo: «Si uerum est quod dicit Augustinus»²⁵, etc. Secundo mentitus est in dicendo quod in illis tractatibus per me asseritur quod Augustino fuerit finis mundi reuelatus sub certo numero annorum, quia nulla mearum editionum continet hoc tacite uel expresse (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 250b-c).

Encara que Agustí reportés el càlcul “opinando”, raona Arnau de Vilanova, l’element que ell en fa conserva tot el valor, perquè no l’havia citat com un càlcul genuí, autèntic, que valia per ell mateix, sinó com un exemple d’anunci apocalíptic semblant al seu, com un precedent:

Quarto delirauit dicendo quod Augustinus opinando et non asserendo, dicit quod scripsit super expositione mille annorum *Apocalipsis*, quia licet opinando dicat, nichilominus est certum quod secundum opinionem unam ponebat mundum esse finiendum in sexto millenario, et hoc sufficit ad ostendendum quod aliquis sacrorum doctorum attemptauerit iuxta *Scripture* auctoritates determinare finem mundi sub aliquo numero annorum. Quod per istum aduersarium et complices eius fuerat precise negatum (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 250c-d).

És més, anteriorment, en l’*Apologia*, Arnau de Vilanova ja havia reconegut (PERARNAU 2001: 87-88, lín. 435-447) que el càlcul de sant Agustí no és ver, perquè des de l’inici del món fins a Crist només van transcórrer, com a màxim, 4.052 anys, i, per tant, el bisbe d’Hipona no vivia en el sisè mil·lenni o edat del món:

Secundo delirauit nequiter in reprobando calculationem fundatam in uerbis Augustini, tanquam si ego per illam intendissem probare principale intentum. Nam, sicut in *Apologia* est declaratum, paragrafo: «Tercium uero adiunctum», positio Augustini, scilicet, quod suo tempore currebat sextum millenarium mundi, non est uera, nec per me introducit ad probandum principale, sed solum ad exemplum ostendendi quod catholice potest calculatio inchoata a certo initio deducere calculantes ad noticiam finalium temporum sub aliqua latitudine (*Apologia*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 251a-b)

---

25. Arnaldus de Villanova (1988-1989: 88, lín. 654-657): «Nam si verum est quod asserit Augustinus, scilicet quod finitur in sexto millenario et quod suo tempore uolebantur posteriora spatia illius millennarii, probabili estimatione potest cognosci quod duratio huius seculi iam decurrit sub duobus ultimis centenariis». Ara bé, en el *De tempore aduentus Antichristi*, aquest «Nam si verum est quod asserit Augustinus» era simplement «cum igitur Augustinus asserat»; i en el mateix *De mysterio cymbalorum* (1988-1989: 81, lín. 494-498), una mica després, també desapareix el condicional.

Agustí d'Hipona i la Sibil·la Eritea

Arnau de Vilanova afirma que, segons Agustí d'Hipona, la Sibil·la Eritrea forma part de «la ciutat de Déu» i que no hi ha dubte que per a ell era una veritable profetessa:

Secundo deliravit dicendo quod Augustinus in toto non approbat carmina *Erithee* et quod multa potest continere apocrifa. Quibus uerbis ostenditur uel fuisse bubulcus uel efrons mentitor. Quoniam Augustinus aperte dicit quod est de numero eorum, qui pertinent ad ciuitatem Dei, et sciebat quod ea, que denunciauerat, procedebant a prophetali reuelatione et non ab ystoriali speculatione. Que duo testari nichil aliud est nisi dicta eius totaliter approbare (*Antidotum*, BAV, Vat. lat. 3824, f. 251c).

5. Mot conclusiu

Contra el càlcul apocalíptic d'Arnau de Vilanova assentat sobre textos bíblics del profeta Daniel (Dan 12,11; Ez 4,6) i del Nou Testament (Mc 13,32), els professors de París i els dominics varen trobar en l'obra d'Agustí d'Hipona, especialment en les dues lletres adreçades a Hesiquic (*Epistulae CXCVII* i *CXCIX*) i en el *De ciuitate Dei*, arguments desqualificadors de tot intent de calcular, ni que només sigui de manera aproximada, la fi dels temps. Les paraules d'Agustí d'Hipona són clares: els textos bíblics no ofereixen informació sobre els darrers temps i tot càlcul està condemnat al fracàs.

Com a resposta, Arnau de Vilanova addueix un text del *De trinitate* en què el pare de l'Església afirma, sense cap mena de dubte, que Jesucrist revelarà als seus deixebles fins i tot el dia i l'hora de la segona vinguda de Jesucrist. D'una banda, aquest fragment permet a Arnau de Vilanova de reinterpretar els textos augustinians al·legats pels seus adversaris en el sentit que Agustí d'Hipona només nega la possibilitat dels càlculs apocalíptics basats en conjectures humanes, però no els que es basen en la revelació. En segon lloc, el seu propi càlcul —afegeix Arnau de Vilanova—, si li hagués estat revelat pel mateix Jesucrist, no es veuria afectat per les paraules d'Agustí que citen els seus adversaris.

En el cas de la Sibil·la Eritrea, la crítica moderna ha demostrat que Martín de Ateca tenia raó. Els textos profètics atribuïts a aquesta sibil·la que Arnau de Vilanova tenia a les mans no eren els mateixos que Agustí d'Hipona havia reportat en el *De ciuitate Dei*. Pel que fa al pretès càlcul d'Agustí d'Hipona que Arnau de Vilanova havia presentat com a coincident amb el seu en les primeres obres polèmiques, el mateix mestre Arnau, a l'*Antidotum*, el deixa en un segon pla i accepta que està mancat de fonament històric. La controvèrsia sobre aquest càlcul deriva en un altre debat: quants anys van transcórrer des d'Adam fins a la primera vinguda de Jesucrist?

La interpretació dels textos augustinians sobre la possibilitat de conèixer prèviament els darrers temps pressuposa una altra qüestió: què és l'anunci profètic-apocalíptic

d'Arnau de Vilanova? Si aquest anunci era realment revelat, tal com Arnau de Vilanova no s'estava d'afirmar, el pensador català tenia tota la raó del món: Agustí d'Hipona ja havia anticipat aquesta possibilitat. Si l'anunci arnaldià era simplement el resultat de les seves cabòries, com pensaven els seus adversaris, aquest càlcul hauria estat afectat per les paraules de sant Agustí desqualificadores de tot càlcul que es basés en conjectures humanes. És fàcil ara, passats més de sis segles del temps en què s'havia d'haver acabat el món, donar la raó als adversaris d'Arnau de Vilanova. Situat en el seu moment històric, l'anunci apocalíptic d'Arnau de Vilanova suscitava la pregunta que solen plantejar tots els missatges profètics: amb quina autoritat és proferit? No sembla, però, que el concepte de revelació subjacent en el text del *De trinitate* sigui el mateix concepte de revelació que Arnau de Vilanova proposa per a un càlcul apocalíptic.

A mesura que les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova siguin editades serà possible conèixer l'evolució de la interpretació arnaldiana de l'escatologia de sant Agustí, una interpretació que el pensador català anà elaborant a remolc dels atacs i contraatacs amb els teòlegs professionals. Mentrestant, en aquestes pàgines, hem volgut donar a conèixer el punt d'arribada, la fotografia final, d'aquesta interpretació.

Bibliografia

Fonts editades

ARNALDUS DE VILLANOVA, 2014. *De tempore adventus Antichristi*. Josep Perarnau (ed.) (Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia, 5), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans -Facultat de Teologia de Catalunya.

AUGUSTINUS DE HIPONA, 1911. *Epistulae (ep. 185-270)*. A. Goldbacher (ed.) (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, 57), Viena, F. Tempsky; Leipzig, G. Freytag.
—1955. *De civitate Dei*. B. Dombart, A. Kalb (eds.) (Corpus Christianorum. Series Latina, 47-48), Turnholt, Brepols.

—1962. *De vera religione*. J. Martin (ed.) (Corpus Christianorum. Series Latina, 32), Turnholt, Brepols: 187-260.

—1968. *De trinitate*. W. J. Mountain, Fr. Glorie (eds.) (Corpus Christianorum. Series Latina, 50), Turnholt, Brepols.

—1975. *De diversis quaestionibus octoginta tribus*. A. Mutzenbecher (ed.) (Corpus Christianorum. Series Latina, 44 A), Turnholt, Brepols.

AYALA, Jorge M., 2001. *Pensadores aragoneses. Historia de las ideas filosóficas en Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico; Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses; Terol, Instituto de Estudios Turolenses.

BOUHOT, Jean-Paul, 1989. "Hesychius de Salone et Augustin (Lettres 197-198-199)", BEDOUELLE, Guy, ROUSSEL (ed.), Bernard, *Le temps des Réformes et la Bible*, Paris, Beauchesne: 229-250.

DE LATASSA Y ORTÍN, Félix, 1796. *Bibliotheca antiqua de los escritores aragoneses que florecieron desde la venida de Christo hasta el año 1500*, vol. I, Saragossa, M. Heras.

DOODY, John, KLOOS, Kari, PAFFENROTH, Kim (eds.), 2014. *Augustine and Apocalyptic*, Washington DC, Lexington Books.

EGER, Hans, 1933. *Die Eschatologie Augustins*, Greifswald, Universitätsverlag.

EHRLE, Franz, 1890. *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum*, vol. I, Roma, Typis Vaticanis.

EUBEL, Conradus, 1913. *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium Ecclesiarum antistitum series*, vol. I (1198-1431), Münster, Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae.

GERWING, Manfred, 1996. *Vom Ende der Zeit. Der Traktat des Arnald von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jahrhunderts*, Münster, Aschendorff Verlag.

GIRALT, Sebastià, Mensa, Jaume, 2013-2018. “Qui és Arnau de Vilanova”, *Arnau DB. Corpus digital d’Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona. <http://grupsderecerca.uab.cat/arnau> [2020/12/14].

JOSTMANN, Christian, 2006. *Sibilla Erithea Babilonica. Papsttum und Prophetie im 13. JahrhundertK*, (Monumenta Germaniae Historica. Schriften, 54), Hannover, Hahnsche Buchhandlung.

KAEPPELLI, Thomas, 1980. *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, vol. III (I-S), Roma, Ad S. Sabinae, 1980.

LUNEAU, Auguste, 1964. *L’histoire de salut chez les Pères de l’Église. La doctrine des âges du monde*, París, Beauchesne.

MCVAUGH, Michael, 2004, “Arnau de Vilanova”, VERNET, Joan, PARÉS, Ramon (eds.), *La ciència en la història dels Països Catalans*, vol. I, València, Institut d’Estudis Catalans, Universitat de València: 443-453.

MENSA I VALLS, Jaume, 1994. *Arnau de Vilanova, espiritual. Guia bibliogràfica*, Barcelona, (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, 17), Institut d’Estudis Catalans.

—1997. *Arnau de Vilanova*, Barcelona, (Episodis de la història, 313), R. Dalmau, editor.

—1998. *Les raons d’un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Barcelona, (Col·lectània Sant Pacià, 61), Facultat de Teologia de Catalunya.

—2011. “Arnaud de Villeneuve, l’islam et la prophétie de la Sibylle Érythrée”, *Quadrans de la Mediterrània*, 16: 163-168.

—2014. “El tomismo de Martín de Ateca (†1306) según Arnau de Vilanova”, *Revista española de filosofía medieval*, 21:189-202.

MENSA I VALLS, Jaume, GIRALT, Sebastià, 2003. “Bibliografia arnaldiana (1994-2003)”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 22: 665-734.

PELZE, Augustus, 1947. *Addenda et emendanda ad Francisci Ehrle Historiae Bibliothecae Romanorum Pontificum*, Ciutat del Vaticà, ex Bibliotheca Vaticana.

PERARNAU I ESPELT, Josep, 1988-1989. “El text primitiu del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* d’Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu *Tractatus de tempore adventus Anticristi*”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8: 7-169.

—2001. “L’*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem* d’Arnau de Vilanova”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20: 7-348.

PERARNAU I ESPELT, Josep, SANTI, Francesco, 1993, “Villeneuve (Vilanova, Arnould de)”, *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique*, CIV-CV (Vide-Vocation), Paris, Beauchesne: 785-597.

POTESTÀ, Gian Luca, 2007. “L’anno dell’Antichristo. Il calcolo di Arnaldo di Villanova nella letteratura teologica e profetica del XIV secolo”, *Rivista di Storia del Cristianesimo* 4: 431-464.

ROTH, Norman, 1986. “*Seis edades durará el mundo*. Temas de la polémica judía española”, *La ciudad de Dios*, 199: 45-65.

SANTI, Francesco, 1987. *Arnau de Vilanova. L’obra espiritual*, València, Diputació de València.

THOMAS AQUINAS, ^s1949. *Quaestiones disputatae*, vol. II, *De potentia*, ed. Paul M. Pession, Torí, Roma, Marietti.

—1958. *Commentum in quartum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi*, Parma, P. Fiaccadori.

—1970a. *Liber contra impugnantes Dei cultum et religionem*, dins *Opera omnia iussu Leonis XIII P.M. edita*, vol. XLI/A, Roma, Ad Sanctae Sabinae.

—1970b. *Quaestiones disputatae de veritate*, *Opera omnia iussu Leonis XIII P.M. edita*, vol. XXII, II/I (qq. 8-12), Roma, Ad Sanctae Sabinae.

VAN OORT, Johannes, 2012. “The end is now: Augustine on History and Eschatology”, in *Theological Studies* 68/1. <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v68i1.1188> [2021/16/11].

ZIEGLER, Joseph, 1998. *Medicine and Religion c. 1300. The Case of Arnau de Vilanova*, Oxford, Clarendon Press.

Fonts manuscrites

ARNALDUS DE VILLANOVA, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Athea, praedicatorem*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana (= BAV), Vat. lat. 3824, f. 237c-254c; Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc. 370, f. 193r-212v.

— *Carpinatio poeetrie theologi deviantis*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana (= BAV), Vat. lat. 3824, f. 193c-202a; i Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc. 370, f. 177r-184r i 173r-176r.

— *Gladius iugulans thomatistas*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana (= BAV), Vat. lat. 3824, f. 181c-192b; Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc. 370, f. 160v-173r i 176r-177r.

